

HVAD KAN VI BRUGE MEGA TIL?

Diskuterende anmeldelse – i anledning af Marx/Engels Gesamtausgabe II.15

Af Birger Linde

MEGA eller *Marx/Engels Gesamtausgabe* er et internationalt udgivelsesprojekt af den gigantiske slags. Det har stået på siden 1972, men det er endnu langtfra afsluttet. Det er meningen at offentliggøre ikke mindre end ALT hvad Marx og Engels har skrevet. Deltagerne i projektet er forskningsinstitutter i Amsterdam, Berlin, Bonn og Moskva, og det hele koordineres af *Internationale Marx-Engels-Stiftung*.

De to herrer var som bekendt hurtige både i hovedet og i hånden. 114 MEGA-bind skal der til for at præsentere deres samlede skriftlige produktion. Hvert bind er i virkeligheden mindst to, fordi der medfølger et særskilt *Apparatbind* med fortolkende indføring, forklarende noter, bibliografiske og historiske oplysninger, indeks, litteraturoversigter osv. For brugeren er dette store hjælpeapparat på det nærmeste lige så vigtigt som selve teksterne.

Efter mere end 30 års udgivelsesaktivitet mangler stadig mere end halvdelen af de planlagte bind, bl.a. går det langsommeligt med at få udgivet Marx' og Engels' brevveksling (som også inkluderer breve *til* de to).

Marx-læsere vil formentlig kunne finde *MEGA* på ethvert større forskningsbibliotek med respekt for sig selv. I private bogsamlinger findes det utvivlsomt langt sjældnere – her adskiller *MEGA* sig markant fra sin umiddelbare forgænger, den østtyske udgivelse *Marx-Engels Werke (MEW)* i 41 bind, som denne anmelder og talrige andre marxister og marxologer har stående på deres boghylde og har brugt flittigt.

MEGA er et "Akademievorhaben" – i sin selvforståelse et upolitisk, filologisk orienteret akademisk projekt, rensat for tidligere tiders politiske brug og misbrug af Marx og Engels.

Vi får altså engageret marxisme erstattet med marxologi. Og selvfølgelig skal vi have det. Vi skal have en videnskabelig-kritisk Marx-Engels udgave der er til at stole på.

Men projektets størrelse og kompleksitet giver problemer. Det er en noget uhåndterlig udgave at bruge i praksis. Derved gør den os

afhængig af de professionelle Marx-specialister.

Har Engels pyntet på Marx?

Denne diskuterende anmeldelse vil kun beskæftige sig med *MEGA Abteilung II*, som omfatter samtlige forarbejder og manuskripter til de 3 bind af *Das Kapital*. I denne afdeling er de fleste af de planlagte 15 bind udgivet, der mangler stort set kun *Das Kapital* bd. 2 og de direkte forarbejder hertil. Fysisk er der dog tale om langt mere end 15 bind, da f.eks. *MEGA II.3* er delt op i ikke mindre end 6 delbind, som indeholder Marx' manuskripter fra 1861-63 til bl.a. *Theorien über den Mehrwert*.

Det er meget svært at orientere sig i denne enorme bunke ord, man skal næsten være Marx-forsker på fuldtid. Jeg er ikke marxolog, men engageret, marxistisk Marx-bruger, og vurderer derfor *MEGA* fra den praktiske brugers synspunkt. Jeg mener hans forståelse af, hvad kapitalisme er, rummer et videnskabeligt budskab som bør videreudbygges og bruges i praksis. Jeg ser derfor ikke filologisk, men anvendelsesorienteret og indholdsorienteret på de mange *MEGA*-bind, der har med Marx' hovedværk at gøre: Hvad kan man som aktiv forsker egentlig få ud af denne uoverskuelige overdådighed af omfattende manuskripter?

Særlig interesse har forarbejderne til *Das Kapital* bd. 3. Her efterlod Marx en hel stribe ugennemarbejdede manuskripter. Det lykkedes Engels efter mange kvaler at få publiceret bd. 3 i 1894, kort før sin død. Men i et helt århundrede siden da har der luret et ubesvaret, men vigtigt spørgsmål:

Hvor meget af Das Kapital bd. 3 stammer egentlig fra Marx og hvor meget fra Engels? Og er der sket indholdsmæssige forskydninger og fordrejninger i kraft af Engels' redigeringsarbejde?

Det har vi fået mulighed for at få svar på, efter at de Marx-manuskripter Engels støttede sig til er begyndt at blive offentliggjort i *MEGA Abteilung II*. Grunden blev lagt i 1992 med udgivelsen af *MEGA II.4.2*, som indehol-

der Marx' hovedmanuskript fra 1864-65 til bind 3 af *Das Kapital*.

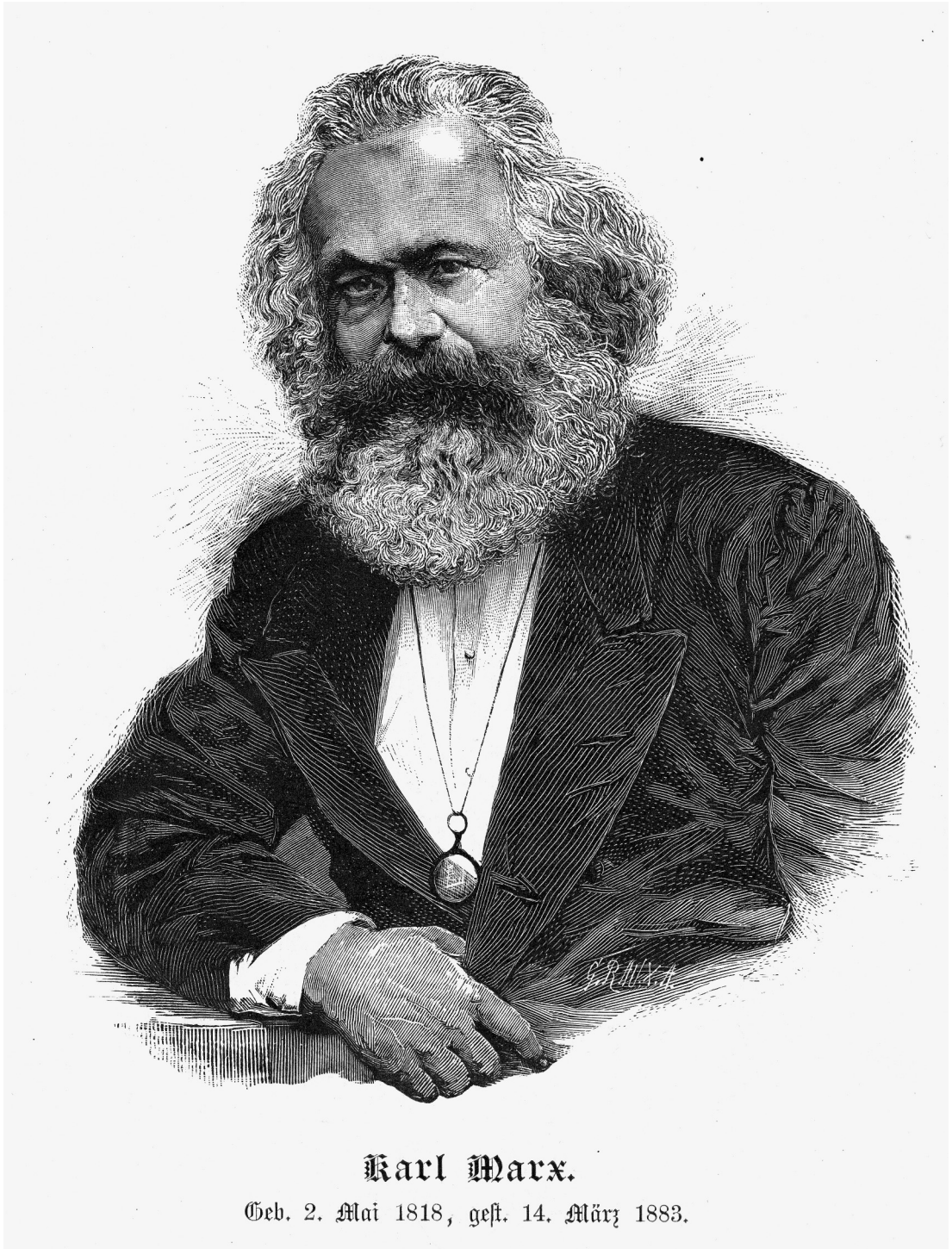
I december 2004 udkom *MEGA II.15*. Det indeholder den allerede velkendte tekst til 3. bind af *Das Kapital*, som Engels publicerede 1894. Men man finder tillige et godt teknisk hjælpeapparat, som sætter den ihærdige læser i stand til at indkredse, hvilke passager fra Marx Engels har taget med i den endelige udformning, og hvilke passager af indholdsmæssig betydning Engels selv har formuleret. Man kan dog ikke gå den anden vej og se hvilke passager fra Marx han *ikke* har overtaget.

Mit eget Marx-forskningsprojekt gik ud på at undersøge, om man hos Marx kan finde en sammenhængende grundteori om de økonomiske krisers årsager, deres igangsættelse og forløb. Min hensigt er/var at formulere en moderne politisk-økonomisk teori om kapitalens cykliske bevægelser og kriser på marxistisk grundlag (se Birger Linde 2004). Her står tredje bind af Marx' hovedværk centralt, fordi der formuleres en teori om profitratens tendens til fald, der tilsyneladende er tænkt som en kriseteori – men den er meget løst koblet til de kriseteoretiske overvejelser man finder andre steder hos Marx.

Ved at sammenligne Marx' manuskripter med det af Engels udgivne værk har Marxeksperten fundet ud af at det i høj grad er Engels der har struktureret afsnittet og inddelt det med overskrifter. Også selve argumenterne om profitratens tendens til fald har han grebet ind i. Det har gjort det lettere for mig at drage den konklusion, at der ikke findes nogen sammenhængende kriseteori formuleret af Marx (og heller ikke af Engels).

I det hele taget har Engels grebet noget stærkere ind i Marx' tankegang end han selv vedgår i forordet til *Das Kapital* bd. 3. Flere specialforskere har bidraget til denne indsigt, men jeg er især blevet informeret af Michael Heinrich (se Heinrich 1995 og 2005).

Engels har tilsyneladende – det er min tolkning – følt sig presset af tilhængernes forventninger om, at med offentliggørelsen af tredje

Karl Marx.

Geb. 2. Mai 1818, gest. 14. März 1883.

Karl Marx (1818-83). Tysk socialist, politiker og samfundsteoretiker. Marx' filosofiske studier af det kapitalistiske samfund førte ham til også i praktisk politik at arbejde for at forandre samfundet i socialistisk retning. Marx arbejdede i mange år tæt sammen med Friedrich Engels.

Kilde: www.leksikon.org. (Foto: Arbejdermuseet og ABA).

bind af hovedværket ville man få et afsluttet økonomisk værk der kunne sætte de borgerlige økonomer på plads. Han har derfor redigeret på en måde, så kapitalismeanalysen fremstår som nogenlunde afsluttet og konsekvent. Selv om Marx-manuskripterne i virkeligheden er en række torsoer, og egentlig røber stor *usikkerhed* om hvor analysen skal føre hen og hvordan værket skal afsluttes.

Derved tror jeg Engels utilsigtet kom til at gøre arbejderbevægelsen en bjørnetjeneste. Både marxistiske socialdemokrater i Tyskland før 1. verdenskrig og siden systembyrokrater i Sovjet og Østlandene var hurtige til at kanonisere værket som helstøbt og færdigt, hvorved både kritik og videreudvikling af Marx' analyser på det nærmeste blev forbudt. At få et tænkeforbud ud af arven fra en meget original tænker som Marx, som tænkte mens han skrev og hvor man kan se *processen*, tankerne i deres stadige udvikling, er noget af en absurditet. Og det er en teoretisk katastrofe.

Den mægtige MEGA-publiceringsindsats skal derfor roses for at bidrage til den indsigt, at der hos Marx kun er få færdige konklusioner at hente. Så meget vigtigere bliver hans metodiske tilgang til et dybdestudie af det kapitalistiske systems væsen og kapitalakkumulationens mekanismer. Det mener jeg fortsat man kan lære en hel del af – så længe det kapitalistiske samfund består. Men det er først og fremmest en inspiration og en opfordring til videre analyse og aktiv forskningsindsats.

Det skal nævnes at ufærdigheden i de Marxske tanker også er umiddelbart synlig i Engels' udgave fra 1894. Det 52. og sidste kapitel i bind 3 hedder *Die Klassen* og slutter efter ca. en side. Her har Engels lakonisk tilføjet: "*Hier bricht das Ms. ab*" (MEGA II.15 s.859). Men hvad er en marxistisk politisk økonomi uden en teori om klasserne? Det burde straks have givet efterfølgerne og tilhængerne blod på tanden til at skrive på klasseanalysen. Men det er desværre aldrig rigtig blevet til noget.

Værkets karakter

Hvis man vil læse i *Das Kapital* er det naturligvis vigtigt at forstå værkets karakter. Uheldigvis kan man ikke få et entydigt svar. Det er en kompliceret diskussion, som uundgåeligt er blevet for de kyndige og indviede. Roman Rosdolsky satte gang i den vesteuropæiske debat for ca. 35 år siden (se Rosdolsky 1969). Han blev stærkt inspireret af i 1948 at læse Marx' manuskript *Grundrisse* fra 1857-58, som i virkeligheden er det allerførste rådkast til *Das Kapital*. Men *Grundrisse* lå skjult for den ganske verden i 80 år, indtil 1939, hvor det blev udgivet i Moskva. I Vesteuropa blev manuskriptet først alment tilgængeligt efter 1953.

Marx ændrede selv opbygningsplanerne for sit hovedværk flere gange. Først skulle der være 6 bind, senere 4 bind, siden måske flere bind igen. En forbillidlig kort redegørelse for dette finder man i MEGA II.15, *Apparat* s. 1042f. Groft sagt kan man sige, at den idé Marx holdt fast i hele vejen var at fremlægge de grundlæggende kategorier, som styrer kapitalens livsproces. Dette kalder Marx 'kapitalen i sin almene form', eller "*Das Kapital im Allgemeinen*". Et vigtigt sted i 3. bind af *Das Kapital* omformulerer han det til "*die allgemeine Natur des Kapitals*" (MEGA II.15 s.114) – altså *kapitalens almene natur*, et godt og mundret udtryk som kan bidrage til at fjerne en del mystifikationer om, hvad der er emnet for hans værk. Men undervejs i nedskrivningsarbejdet ændrer Marx delvis opfattelse – eller han bliver simpelthen usikker på, hvad der hører med til at fremstille kapitalen i sin almene natur.

Det der står fast er, at *Das Kapital* fra Marx' side aldrig har været tænkt som et empirisk værk, der skal give en fyldestgørende analyse af den tids faktisk eksisterende konkurrencekapitalisme med alle dens komplekse nationale og internationale forhold. Vi befinder os hele vejen igennem på et ret højt teoretisk abstraktionsniveau.

I bind 1 af *Das Kapital*, som Marx selv udgiver i 1867, præsenterer han grundelementerne i kapitalens produktion og akkumulations-

proces ved hjælp af kategorier som bytteværdi-brugsværdi, værdiloven, merværdi og udbytningsrate, variabel og konstant kapital, ekstensiv og intensiv kapitalakkumulation osv. Er det ikke netop en fremstilling af '*kapitalens almene natur*'? Sådan ser det ud. Så hvad er hensigten egentlig med andet og tredje bind af *Das Kapital*, som Engels udgav i 1885 og 1894?

Kapitalens cirkulationsproces

For bind 2s vedkommende er svaret nogenlunde enkelt. Bind 1 beskæftiger sig med produktionen, altså kapitalens produktionsproces af merværdi. Bind 2 beskæftiger sig med kapitalens cirkulationsproces, hvor de producerede varer sælges og profitten indtjenes, så kapitalen kan starte et nyt kredsløb efter at have vokset sig større end før. Her kommer kapitalen i skikkelse af pengekapital ind, transportomkostningerne får betydning, og omløbstiden bliver vigtig, da den skal være så kort som mulig. Desuden har den faste kapital ("*fixes Kapital*") en særlig betydning fordi den ligger bundet i lang tid i bygninger og maskineri.

Det er alt sammen logisk og stringent nok. Den analyse af kapitalens samlede reproduktion og cirkulation, som Marx forsøger sig med i slutningen af bind 2 – bl.a. inspireret af fysiokraten Quesnay – bliver dog kun lige påbegyndt og afbrydes så. Uden at Marx er nået frem til specielt interessante konklusioner.

Kapitalens totalproces og transformationsproblemet

Men forståelsen af hvad bind 3 handler om giver vanskeligheder. Marx har givet det undertitlen "*Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion*". Nogle af de temaer der tages op ligger i direkte forlængelse af bind 2. Det gælder f.eks. "*Warenhandlungskapital*", som handler om at fraktioner af kapitalen optræder selvstændigt i cirkulationssfæren som *købmandskapital*, der tilegner sig en del af merværdien uden selv at have produceret den.

Og det gælder *den rentebærende kapital* (bankerne og finanssystemet), som snupper sin del i form af renter, aktieudbytte o. lign. Også forståelsen af *jordrenten* er et centralt tema her.

Et afgørende tema i bind 3 er forholdet mellem merværdi og profit. Allerede i forbindelse med udgivelsen af bind 1 var Marx og Engels – og også en del andre – klar over, at der i kapitalanalysen som den præsenteres i bind 1 gemmer sig et paradoks (som måtte løses i bind 3).

Kapitalen producerer jo merværdi i forhold til hvor mange arbejdere den udbytter (hvis udbytningsraten ligger fast). Men hvis en kapitalistisk virksomhed med 100 arbejdere og et kæmpemæssigt og dyrt produktionsapparat (f.eks. et højautomatiseret stålværk) kun indtjener samme profit som en mere simpel virksomhed uden store investeringer i fast kapital (f.eks. en systue med 100 unge piger og lige så mange symaskiner), vil den kapitalintensive virksomhed jo få en langt lavere profitrate, da profitraten er merværdien sat i forhold til den samlede kapitalinvestering. Det ville hurtigt få kapitalejerne i den kapitalintensive virksomhed til at lukke stålværket og investere i systuer i stedet for.

I den virkelige verdens kapitalistiske konkurrence foregår der derfor en udligningsproces af profitraten. Kapitalinvesteringerne er hele tiden tilbøjelige til at søge hen til de brancher hvor profitraten er størst, således at profitraten gennem udligning i konkurrencen ender med at blive nogenlunde den samme overalt. Stålværket bliver ikke lukket, men hæver priserne op over den producerede arbejdsværdi indtil en anstændig, nogenlunde gennemsnitlig forrentning er opnået. Omvendt tvinger konkurrencen systuerne til at sænke prisen på tekstilvarer ned under den producerede arbejdsværdi, indtil forrentningen også her er nogenlunde gennemsnitlig.

Marx og Engels opløser således paradokset ved i bind 3 at vise, at varepriserne modificeres i forhold til varernes produktionsværdi – idet meget kapitalintensive virksomheder forhøjer prisen, mens meget arbejdsintensive virksomheder sænker prisen. De redder så at

„Fremad“

Hugob

M. J. P. K.

Friedrich Engels (1820-95). Tysk socialist og samfundsteoretiker. Engels arbejdede i mange år tæt sammen med Karl Marx om teoretiske studier af kapitalismen og praktisk politisk arbejde for socialismen. Kilde: www.leksikon.org. (Foto: Arbejdermuseet og ABA).

sige værdiloven ved at modificere den. Den simple antagelse i bind 1, om at varernes priser på markedet er udtryk for deres indhold af abstrakt menneskeligt arbejde, korrigeres nu til at den producerede merværdi i konkurrencens virkelige verden fordeles skævt – virksomheder med overgennemsnitlig kapitalintensitet tilegner sig merværdi fra virksomheder med undergennemsnitlig kapitalintensitet. Derved opstår tendensen til at der, trods hyppige afvigelser, danner sig en gennemsnitlig profitrate. Den simple identitet mellem værdi og pris på markedet er dermed brudt.

Værdiloven gælder nu kun indirekte. Den samlede samfundsmæssige profit, som kapitalen tilegner sig, svarer til den samlede merværdi som arbejderne producerer – men den fordeles skævt mellem virksomhederne efter gennemsnitsprofitens udligningsprincip. Derfor var det essentielt for både Marx og Engels at få bind 3 af *Das Kapital* ud – for ellers ville Marx' værdianalyse være i åbenlys modstrid med den iagttagelige kapitalistiske virkelighed.

Paradokset kaldes "*transformationsproblemet*". Ikke så få marxister har siden hen beskæftiget sig med at opstille matematiske modeller, der kan gøre det muligt at omregne varernes værdiindhold til faktiske markedspriser. Marx gjorde også selv bestræbelser i den retning. Omkring 1875 foretog han intensive matematiske studier med henblik på at opstille formler, der gjorde det muligt at komme fra arbejdsværdier til markedspriser. Dette ved vi nu sikkert takket være MEGA, som i MEGA II.14, udgivet i 2003, har offentliggjort manuskriptet "*Mehrerträte und Profitrate mathematisch behandelt*" (s. 19-150).

Efter min vurdering er problemet uløseligt matematisk set. Men betydningen af den Marx-ske analyse står og falder heller ikke med det.

Det er jo ikke opstillingen af en økonomisk kalkule til beregning af faktiske markedspriser der er pointen. Det er Marx' indkredsning af, hvordan de arbejdsskabte værdier tilegnes af kapitalen og roterer rundt i det kapitalistiske konkurrencesamfund, der giver den afgørende indsigt.

Hvilken forskel et ord kan gøre!

Hvilket abstraktionsniveau analyseres der på i *Das Kapital* bind 3? Er vi her nået frem til at analysere den kapitalistiske akkumulationsvirkelighed, som den fremtræder konkret og empirisk i et konkurrencekapitalistisk samfund?

I sine manuskripter til bind 3 stopper Marx nu og da op, træder tilbage og gør sig principielle metodiske overvejelser om analysens karakter. En vigtig metodisk bemærkning finder vi i bind 3, kapitel 6 – det sted hvor han bruger udtrykket "*kapitalens almene natur*". Han siger her, at de fænomener som undersøges i dette kapitel, i deres fulde udvikling forudsætter kreditvæsenet og konkurrencen på verdensmarkedet, som overhovedet udgør "*grundlaget og livsatmosfæren for den kapitalistiske produktionsmåde*" (MEGA II.15 s.114). Og han fortsætter:

"Men disse mere konkrete former for kapitalistisk produktion kan kun fremstilles, efter at kapitalens almene natur er sat på begreb; desuden ligger deres fremstilling uden for planen for vort værk og hører til dets eventuelle fortsættelse" (min oversættelse).

Læseren får her en vigtig og klar oplysning om værkets karakter og begrænsning: Vi befinder os fortsat på et principielt og abstrakt-teoretisk plan. Hvis Marx trods svigtende helbred skulle nå frem til en analyse af, hvordan den kapitalistiske produktionsmåde konkret udfolder sig på hans tid med verdensmarked, kreditvæsen osv. – hvilket han måske stadig håber på i årene 1864-65, hvorfra formuleringen stammer – så hører det efter hans eget udsagn til i en fortsættelse efter de tre bind af *Das Kapital*.

Med MEGA-projektets udgivelse af de oprindelige Marx-manuskripter kan vi konstatere hvordan Engels har grebet ind på dette sted. Han tilføjer i ovenstående citat ordet "*umfassend*": "*Men disse mere konkrete former for kapitalistisk produktion kan kun fremstilles omfattende efter at kapitalens almene natur er begrebet*" osv. (MEGA II.15, s.114).

Med tilføjelsen af dette lille ord skaber Engels stor forvirring. Han fjerner simpelthen den principielle forskel mellem kategorianaly-

se på abstrakt-teoretisk plan og empirisk-konkret kapitalanalyse. Nu bliver det til et kvantitativt gradsspørgsmål om 'en mere eller mindre omfattende analyse'. Derved tilslører Engels den principielle karakter af Marx' værk. Han skjuler, at Marx' kapitalkategorier ikke kan projiceres direkte over på den empiriske virkelighed, men kræver opfølgende analyser af kapitalismen og dens forandringer over tid – hvilket så bliver den store udfordring for marxister, der vil bygge videre på Marx' dissekering af konkurrencekapitalismens væsen.

Det er Michael Heinrich, der har gjort mig opmærksom på denne ganske alvorlige meningsforskydning (Heinrich 1995 s.142 og igen 2005 s.397). Derimod markeres det Engelske indgreb ikke i MEGAs oversigt over "indholdsmæssigt betydningsfulde tilføjelser fra Friedrich Engels" (MEGA II.15 Apparatbind s. 975ff), ej heller i fortegnelsen af tekstpassager som Engels overtager fra Marx (ibid. s.951). Det er en klar fejl, da ændringen i høj grad har meningsændrende betydning.

Det kan næppe være en tilfældig indskydelse fra Engels' hånd. Senere i bind 3 siger Marx, at analysen af kreditvæsenet og dets instrumenter ligger uden for vores plan. Igen ændrer Engels udsagnet principielt: "den indgående analyse af kreditvæsenet..... ligger uden for vores plan" (MEGA II.15 s.389).

Læserne må ikke misforstå mig. Jeg mener ikke Engels har haft skumle hensigter. Engels var lidt af et empirisk geni, med sin meget omfattende viden. Men Marx var det teoretiske geni, hvilket Engels også fuldt ud anerkendte. Han var et så meget større teoretisk geni, at Engels ikke fuldt ud forstod rækkevidden af Marx' teoretisk-metodiske tænkemåde. Derfor kommer han til at forfladige den med sin mere common sense-agtige tilgang.

Han forsøger loyalt at fastholde arven fra Marx. Men hans begrænsede forståelse af den Marxske indsats baner vejen for en forfladiget Marx-reception. Den fik negative konsekvenser allerede i den tidlige tyske socialdemokratiske arbejderbevægelse, der voksede sig stærk endnu mens Engels levede. Forfladigel-

sen kan efter min vurdering også ses i Engels' populærsocialistiske skrifter fra denne tid, f.eks. i *Socialismens udvikling fra Utopi til videnskab* og i *Anti-Dühring*, hvor han begynder at indføre naturdialektik.

Den mere præcise forståelse af forskellen mellem Marx og Engels er således blevet betydeligt lettet gennem MEGA-projektets ambitiøse udgivelser af Marx' manuskripter til de 3 bind af *Das Kapital*. Men det er nok kun fuldtids-eksperterne, der kan overskue det omfattende arbejde med at sammenligne manuskripters ordlyd i detaljer og drage konklusioner ud fra det.

Omvendt politisering?

Man bliver slået med forbavselse, når man læser *Bertram Schefolds "Einführung"* til bind 3 af *Das Kapital* (MEGA II.15, Apparatbind s. 871-910). Her får læseren ingen hjælp til at forstå værkets karakter og status. Det er derimod et partsindlæg i form af en regelret afvisning af Marx' værditeori.

Hvis afvisningen holder stik kuldsejler hele det samlede Marx-projekt. For uden værdibegrebet giver det heller ikke mening at tale om merværdi, udbytning osv. De afgørende samfundskritiske pointer falder fuldstændig til jorden: At den døde kapital udsuger det levende arbejde, at kapitalen vender forholdet mellem levende og dødt arbejde om, således at det levende arbejde domineres af den døde akkumulerede kapital. Hvorved menneskene kommer til at blive behersket af de produkter og den værdi de selv frembringer.

Schefolds bevisførelse er en gennemgang af Ricardos, Piero Sraffas m.fl.s synspunkter, garneret med Schefolds egen omfattende opstilling af matematiske ligninger, som skal bevise at man kan opstille en teori om priser uden at bruge det Marxske værdibegreb. Øvelsen vil hurtigt få ikke matematisk kyndige læsere til at stå af.

Det er slående at man intet får at vide om Marx' egne synspunkter på den sag. Hans fordybelse i politisk økonomi tog som bekendt netop udgangspunkt i en kritisk refleksion i

forhold til Ricardo: Ricardo opererer med værdi, priser og profit – men han kan ikke forklare *hvordan* profitten opstår, hvor den kommer fra. Med Schefolds indlæg er vi tilbage ved Sraffas såkaldte neo-ricardianske projekt – Marx' indvendinger bliver ikke tilbagevist, de bliver negligeret.

Schefolds konklusion er ikke til at tage fejl af: “*Die Marxsche Werttheorie hat sich als nicht haltbar erwiesen*” (ibid. s.910). Dette standpunkt reducerer Marx' politiske økonomi til et historisk kuriosum, som godt nok har bidraget til store arbejderbevægelser og har sat revolutioner i gang, men er blottet for sandhedsværdi.

Schefolds introduktion er et åbenlyst polemisk indlæg. Det har sin plads i et af de tidskrifter, som diskuterer Marx' teori – men ikke her. Selv hvis man er enig i Schefolds konklusioner, bør man være oprørt over et så åbenlyst brud med de redaktionelle retningslinier – der taler om *Afpolitisering, Internationalisering og Akademisering* (MEGA-præsentationsfolder 2005, s.1). Michael Heinrich kalder det en “*massiv afvigelse*” fra MEGAs editoriske retningslinier, som direkte erklærer at “*den indholdsmæssige bedømmelse skal overlades til den videnskabelige diskussion, og ikke leveres af udgiverne*” (citeret fra Heinrich 2005 s.398). Heri må man give ham ret.

Det er svært at befri sig for en bestemt mistanke. Forherligelsen og helgenkåringen af Marx (samt Engels, Lenin og i en periode også Stalin) i de tidligere sovjetkommunistiske Marx-udgivelser er gudskelov forbi. Men skal vi nu have en omvendt politisering, hvor prisen for at vestlige lande spytter millionbeløb i det omfangsrige MEGA-projekt er, at Marx skal uskadeliggøres en gang for alle? Som en stor tænker der havde historisk betydning, men som desværre tog fejl på alle væsentlige punkter? Det virker unægtelig sådan.

Modtagelsen 1894

Langt bedre hjulpet er læseren med *Carl Erich Vollgrafs* bidrag “*Entstehung und Überliefe-*

rung” (MEGA II.15, Apparatbind s. 917-945). Her får læseren et indblik i Engels' talrige indgreb og tekstomstillinger. Det mest spændende synes jeg er et fyldigt afsnit om modtagelsen af *Das Kapital* bd. 3 i årene efter udgivelsen i 1894. Reaktionen er meget forskelligartede, de demonstrerer en debat om Marx' hovedværk som i sin intensitet næppe er overgået siden.

Tilhængerne var bestemt ikke ved at falde om af begejstring. Mange af Marx' og Engels' nærmeste venner gav udtryk for forvirring eller ligefrem skuffelse, og opfordrede Engels til at skrive en introducerende og fortolkende artikel om det tredje bind – hvilket Engels i første omgang afviste (ibid. 934).

Den østrigske marxist *Victor Adler* skriver således til Engels: “*Som alle andre har jeg også fundet det smerteligt at se hullerne, gentagelserne, de afbrudte tanketråde*” (ibid. 935). Værkets ufuldstændige karakter stod klart for mange af tilhængerne. Positivt indstillede anmeldere konstaterede, at det i virkeligheden drejede sig om et manuskript, som Marx havde nedskrevet til sin selvforståelse, og at det selv efter Engels' bearbejdning stillede for store krav til læseren (ibid. 937). En anmelder gjorde opmærksom på, at det jo drejede sig om noget Marx havde skrevet omkring 1865, altså for 30 år siden, og at der siden da var indtruffet “*en uhyre vigtig udvikling, et partielt omslag i det modsatte*” (ibid. 935f) – der hentydes formentlig til tendensen i Tyskland til indskrænkning af konkurrencen gennem dannelsen af karteller, fusioner o.lign.

En af de første grundige anmeldelser kommer fra den Marx-venlige universitetsprofessor *Werner Sombart*, som mener at Marx' holdning nok ville have været at holde ufærdige tekster væk fra offentligheden. Engels skulle hellere have udmøntet systemets grundtræk og præsenteret det i fuldendt form: “*Nu er alt pakket sammen i “Das Kapital”: færdigt ved siden af halvfærdigt, biting ved siden af afgørende vigtige ting, detaljer ved siden af grundtræk*” (ibid. 941).

Gradvist kom diskussionen til at koncentrere sig om værdibegrebets og værditeoriens

status. Den glødende Marx-tilhænger *Conrad Schmidt* udtaler f.eks. om værdiloven, at det hverken er en naturlov eller en lovmæssighed der bestemmer de enkelte varers pris. Det er derimod en “*metodisk uundværlig fiktion*” (ibid. 943).

Engels svarer endelig sine kritikere i en artikel til det socialdemokratiske tidsskrift *Neue Zeit* i forsommeren 1895 – men dør desværre inden artiklen bliver færdigskrevet og offentliggjort (se MEW 25 s. 895-919). Heri opstiller han et historisk forsvar for værditeorien: I fortidens simple vareproducerende samfund blev varerne solgt efter deres indhold af menneskeligt arbejde. Her gælder værdiloven direkte. Men med kapitalismens indtog sker der en ændring som følge af profitraternes udlig-ning.

Dette er endnu et eksempel på at Engels er tilbøjelig til at tænke historisk-empirisk, mens Marx tænkte teoretisk-metodisk. Engels forsøger at forsvare værdiloven – men på en håbløs måde. Hverken marxistiske eller ikke-marxistiske historikere har forud for kapitalismen kunnet finde et “simpelt vareproducerende samfund” domineret af konkurrence mellem enkle vareproducenter, som ejer deres egne produktionsmidler. Allerede de antikke græske og romerske samfund var jo præget af arbejdsgivere og slaveejere, lønarbejde og slaveri. Dette forsvar for værdiloven åbner direkte for en historisk falsifikation af den.

For Marx var værdiloven et teoretisk-metodisk greb, et instrument til at vise kapitalismens grundlæggende mekanismer, netop ‘*en metodisk uundværlig fiktion*’. Marx præciserede allerede i *Grundrisse*, at det bestemmende er kategoriernes forhold til hinanden i det moderne kapitalistiske system – og at denne relation kan være direkte omvendt af den rækkefølge, hvori kategorierne optræder i den historiske udvikling – se afsnittet *Den politiske økonomis metode* i *Grundrisse* (den danske udgave ved Keld Schmidt 1970 s. 40-50). Mon Engels nogensinde har læst dette råmanuskript til *Das Kapital*? – det ved vi faktisk ikke.

Er værdiloven virkelig passé?

Jeg vil forsøge på ganske kort plads at argumentere for, at Marx’ værditeori fortsat rummer en indsigt, som bliver overset i den fremherskende økonomiske ortodoksi.

Hvis vi ser på priserne på almindelige konsumgoder, som kan fremstilles i ubegrænset mængde (skjorter, cykler, biler, computere, mobiltelefoner), så er det ret indlysende at forklaringen på prisen – bortset fra at der i specielle situationer kan ske pludselige, kortvarige udsving i udbud og efterspørgsel – ikke findes på markedet, men i produktionen. Bilen er mange gange dyrere end skjorten, fordi der er langt flere omkostninger forbundet med at producere den. Det er det første skridt man skal tage for at forstå Marx’ arbejdsværditænkning.

Det næste skridt består i at overveje, hvad der bestemmer produktionsomkostningerne. En del af dem er løn til menneskelig arbejdskraft. Det kalder Marx arbejdskraftens værdi – og han understreger udtrykkeligt, at den er afhængig af tid og sted, af arbejdsløsheden, af fagforeningernes forhandlingsstyrke, af kulturelle standarder for hvad en anstændig løn er.

Men hvad med de øvrige produktionsinvesteringer, bygninger og maskineri? De er jo igen produkter af menneskeligt arbejde, det er derfor det er logisk at se deres værdi ud fra det input af menneskelig arbejdskraft, der skal til for at producere dem.

Det er essensen af den Marxske værdilov. Der er masser af problemer med detaljerne i den. Men den grundlæggende tanke er enkel, sund og logisk. Den er blevet mystificeret af modstandere som synes det er en afskyelig tanke at al værdi skulle være skabt af menneskeligt arbejde, som så også er kilden til merværdi og profit (det sætter jo tårnhøje kapitalistiske profitter og andre arbejdsfrie indtægter i et uheldigt lys). Men forvirringen er desværre også skabt af tilhængere, som ikke har været i stand til at forklare den Marxske teoris simple logik.

Marx og Ricardo, som begge bekendte sig til arbejdsværdilæren, kom under angreb i 1870-

erne, hvor Leon Walras, William Jevons og Carl Menger uafhængigt af hinanden forsøgte at formulere en "grænsenyttelære" for prisdannelsen, hvor det er varens individuelle nytte for køber (og sælger), der bestemmer dens pris (og ikke varens produktionsomkostninger eller indhold af menneskeligt arbejde). Siden er der udfoldet umådelige anstrengelser for at udvikle en holdbar neoklassisk mikroteori om prisdannelsens principper.

Hertil hører naturligvis en anerkendelse af, at det ikke er ligegyldigt for en vares pris på markedet, hvilke omkostninger i form af arbejde og kapitalindsats der er påkrævet til dens fremstilling. Det slog allerede neo-klassicismens 'grand old man' Alfred Marshall fast i sin berømte lærebog fra 1890, om end på en yderst eklektisk maner.

Trods utallige forsøg siden hen på forfinelse og matematisk fremstilling af pristeorien bliver de stakkels studerende den dag i dag i den ene økonomiske lærebog efter den anden præsenteret for en meget primitiv opstilling om prisdannelsen: Varens pris er styret af udbud og efterspørgsel – altså af markedsforhold uden reference til varens produktionsbetingelser. Selv om dette evt. kan forklare kortsigtede prissvingninger på visse varer, kan det jo aldrig forklare den faste og stabile prisafstand mellem f.eks. en skjorte og en bil.

Det er egentlig rørende nemt at gennemhulle denne "primitivteori" med logiske og empiriske argumenter. Det gale i teorien er at den bygger på en tro på at al økonomi handler om 'knaphed' på goder. Knaphedsbetragtningen er relevant for en vare som olie, hvor prisen p.t. er meget høj, fordi en kraftigt stigende efterspørgsel – fremkaldt især af Kinas formidable økonomiske boom – ikke umiddelbart kan besvares med en tilsvarende øgning af udbuddet.

Men for forbrugsgoder som skjorter, cykler, biler, computere og mobiltelefoner gælder denne sammenhæng ikke – der skal ikke højere priser til at skabe et udbud der dækker efterspørgslen. Tværtimod har vi set det stik modsatte, når det gælder computere og mobiltelefoner – når efterspørgslen og udbuddet

øges *falder* priserne. Årsagen er naturligvis at masseproduktion giver mulighed for at effektivisere og udnytte stordriftens fordele og derved konkurrere på lav pris.

Alligevel bliver teorien om udbud-efterspørgsel igen og igen fremsat som en indgangsbøn i moderne økonomiske lærebøger, uden reelt at forklare noget. Jeg ser det som en slags krampagtig besværgelse, der dækker over at man ikke har en produktionsorienteret teori at sætte i stedet – som den Marxske værditeori.

Jeg skal ikke fælde nogen endelig dom i en kompliceret diskussion. Men jeg skal kraftigt plædere for, at man får genoptaget debatten om varens værdi og pris ud fra det seriøse grundlag som blev lagt af Ricardo og Marx.

Marx – den ufuldendte

Marx blev allerede i det tyske socialdemokrati (i årtierne op til I. Verdenskrig) underlagt et ideologisk betinget krav om at levere en fuldt færdig teori om kapitalismen, dens udvikling og lovmæssigheder. Engels følte sig tydeligt presset af dette krav, og forsøgte derfor i sin redigering af 3. bind af *Das Kapital* at få den Marxske teori om kapitalismen til at fremtræde mere afsluttet end den faktisk er.

Bedre blev det ikke i Sovjettiden, hvor "*den historiske og dialektiske materialisme*" ('diamat') blev udformet – som en fuldt færdig verdensanskuelse, der ikke alene forklarer samfundets lovmæssige udvikling, men også de dialektiske love der styrer naturen og materien. Marx blev anbragt i en ideologisk tremeseng, hvor hans teorier blev tilskåret ubarmhjertigt – tilpasset systemets behov for en lære, der kunne forklare alt og forsikre om kommunismens uundgåelige sejr.

Dermed forsvandt de sidste rester af Marx' 'revolutionære praksismaterialisme', som træder så tydeligt frem i *Det Kommunistiske Manifest*. Her er indsigten i samfundsformationernes udvikling og klassekampens rolle tænkt som et redskab for menneskets/proletariatets frigørelse ved egen kraft – som Marx selv forsøgte i de demokratisk-socialistiske

revolutioner 1848, som skriftet er formuleret som en direkte optakt til. Her er der ikke tale om en lovmæssig og halvreligiøs frelselære, hvor historien fuldender sin gang uanset menneskelig indgriben. Menneskeheden står foran at afslutte sin forhistorie og selv skabe historien og en ny fremtid – ved egen bevidsthed og egen aktive indsats. Det var Marx' budskab.

Marx er i dag ved at blive befriet fra dette ideologiske fængsel, som fuldstændig forvrænger hvad han stod for. Et helt afgørende punkt i denne frisættelsesproces er at acceptere ham som et søgende menneske, der leverede stor inspiration, men ikke en færdig, afsluttet teori. Hans synspunkter udvikler sig og forskyder sig undervejs, han er hele livet igennem i en afklaringsproces.

Bortset fra *Manifestet* og bind 1 af *Das Kapital* er alle hans vigtige bidrag til kritikken af den politiske økonomi upublicerede manuskripter, som han overlod til “musenes gnavnende kritik” (Marx' humoristiske bemærkning da manus til *Den Tyske Ideologi* blev lagt til side). Det skete primært fordi teksterne tjente ham til selvafklaring, men ikke var egnede til publicering i den form de havde – dette gælder *Pariser-manuskripterne*, *Den Tyske Ideologi*, *Grundrisse*, bind 2 og 3 af *Das Kapital* samt *Theorien über den Mehrwert*.

MEGAs udgivelse af samtlige forarbejder til *Das Kapital* er derfor et vigtigt skridt i denne frigørelsesproces, fordi det nu står klart, at allerede Engels i sit redigeringsarbejde kom til at tilsløre, at Marx bidrog med en banebrydende, men teoretisk ufærdig torso, der tog grundigt fat på kapitalismen, dens modsætninger, kriser og klassekampe. Men ikke rummer de færdige svar.

Man kan kun ære og respektere den store teoretiker Marx ved at bygge videre på hans teoretisk og empirisk ufærdige kapitalanalyse og hans overvejelser over samfundenes historiske udvikling. Man må starte derfra, hvortil han selv nåede. Hertil hører også, at man aktivt bruger de metodiske anvisninger han gav, specielt i det berømte afsnit om “den politiske økonomis metode” i indledningen til *Grund-*

risse. Derimod kan det godt kaldes “forræderi” at postulere en konsistent sammenhængende teori, hvor der ingen er.

Dette rummer en kritisk hilsen ikke alene til socialdemokratisk og sovjetisk ortodoksi, men tillige til mange danske studenteroprørere og nymarxister i 1970erne, som også lod sig forlede af deres søgen efter et fast teoretisk holdepunkt til at tro, at Marx leverede en fiks og færdig kapitalanalyse.

Litteratur

- MEGA II.15, 2004: *Karl Marx, Das Kapital, Kritik der Politischen Ökonomie, Dritter Band, Hamburg 1894* (Tekstbind s. 1-859, Apparatbind s. 860-1420, Akademie Verlag, Berlin).
- MEGA II.14, 2003: *Karl Marx/Friedrich Engels, Manuskripte und Redaktionelle Texte zum Dritten Buch des "Kapitals" 1871 bis 1895* (Tekstbind s. 1-362, Apparatbind s. 363-1138, Akademie Verlag, Berlin).
- MEGA II.4.2, 1992: *Karl Marx, Ökonomische Manuskripte 1863–1867, Teil 2* (Tekstbind s. 1-902, Apparatbind s. 903-1445, Dietz Verlag, Berlin).
- MEW, 1956-68: *Marx-Engels Werke*, bd. 1-39 samt 2 tillægsbind (Dietz Verlag, Berlin, DDR).
- Marx, Karl, 1857-58: *Kritik af den Politiske Økonomi, Grundrids* (udvalgte tekster fra *Grundrisse*, 324 s., ed. Kjeld Schmidt, Forlaget Rhodos, København 1970).
- Heinrich, Michael, 1995: “Gibt es eine Marxsche Krisentheorie” (*Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge 1995: Engels' Druckfassung versus Marx' Manuskripte zum III. Buch des 'Kapitals'*, s. 62-72, Argument Verlag, Hamburg).
- Heinrich, Michael, 2005: *Besprechungen* (Anmeldelse af MEGA II.15, *Das Argument* nr. 261, s.396-400, Argument Verlag, Berlin).
- Linde, Birger, 2004: *De Store Kriser I. Kriseteori og kriser i 1800-tallet – inspirationen fra Marx* (Internationale Udviklingsstudier, Roskilde Universitetscenter, fås ved henvendelse til forfatteren).
- Rosdolsky, Roman, 1969: *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen 'Kapital'*, bd. I-II (Europäische Verlagsanstalt og EuropaVerlag, Frankfurt am Main og Wien).

Birger Linde, lektor
Internationale Udviklingsstudier
Roskilde Universitetscenter
birger@ruc.dk